

Josep Maria Pascual i Sabé

Sant Jaume. Finisterre

La iconografia de Sant Jaume

Sant Jaume és un sant molt representat al llarg de la història de l'art, i en especial a la Península Ibèrica, ja sigui de forma individual o de forma col·lectiva. Sant Jaume és un sant amb moltes representacions, que segons l'època i el lloc en trobarem una o altra. En aquest petit text farem un repàs de les diferents representacions iconogràfiques que té el sant, la seva simbologia, i la utilització que en fa la política (cal no oblidar que sant Jaume és el patró d'Espanya).

Primer de tot fem un petit repàs de la vida evangèlica de sant Jaume. Sant Jaume el major era el fill de Zebedeu, germà de Joan, i originari de Betsaida. Treballava a la pesca, al llac de Galilea, on Jesús el va cridar amb el seu germà Joan, i van deixar la barca i el van seguir, aquest és el moment de la vocació del sant. Va ser un dels primers apòstols de Jesús, i a la vegada un dels més pròxims, va participar dels esdeveniments importants de la vida de Crist (la Resurrecció de la filla de Jairo, la Transfiguració, i l'agonia de l'Hort de les Oliveres). Després de l'Ascensió va anar a predicar a Síria, i va ser decapitat l'any 44 per ordre d'Herodes Agripa. Fins aquí és el que podem assegurar de la vida de sant Jaume segons les fonts bíbliques. Després entrem en el camp de les llegendes, que és on ha tingut més importància a l'hora de fer-ne representacions iconogràfiques.

De les llegendes cal destacar la que diu que va evangelitzar la Península Ibèrica, amb visites a Lleida i Saragossa. El trasllat del cos de Sant Jaume des de Galilea fins a Galícia. La invenció del cos, i el seu trasllat a Santiago de Compostela. La intercessió de sant Jaume en la «Reconquesta» a la batalla de Clavijo.

La localització del sepulcre de sant Jaume i el trasllat a Santiago de Compostela entre el 813-834, va originar una pelegrinació al lloc sant. El desenvolupament va acompanyar de la lluita de poder en el Regne de Lleó.

De la vida i llegenda de sant Jaume se'n poden desprendre diferents iconografies, les més importants són la d'apòstol, la de pelegrí, *Miles Christi* («Matamoros») i una degeneració d'aquest últim «Mataespanyols»). Després també el podem trobar en presentacions de diferents escenes de la seva vida.

Sant Jaume apòstol

La representació de sant Jaume com a apòstol és una de les primeres representacions existents, i habitualment es troba acompanyat de la resta del cercle apostòlic, i n'és difícil la seva identificació ja que es representa com la resta d'apòstols, descalç, amb un llibre a la mà, i vestit amb una túnica o mantell, també el podem trobar amb els vestits d'època, i l'únic element que l'identifica és l'espasa del seu martiri. En les obres més antigues apareix amb el nimbe daurat. Físicament es representa com un home de mitjana edat amb barba i cabell llarg, si és amb pintura o escultura

policromada és de color negre. La representació física sempre serà la mateixa, en la resta de representacions iconogràfiques.

Un altre element iconogràfic és el bastó amb el pom amb forma de la lletra grega tau, en aquests casos no es parla del bordó de pelegrí, sinó com a símbol de la missió apostòlica del sant encomenada per Crist:

«No prengueu res per al camí, fora del bastó; ni pa, sarró, ni cap moneda. Poseu-vos les sandàlies, però no us emporteu dos vestits.» (Mc. 6, 8-9).

Sant Jaume pelegrí

La seva representació més habitual és la de pelegrí, ja que és a través del camí de Sant Jaume que es difon l'advocació a Sant Jaume d'esglésies i capelles per terres Hispanes i a la resta d'Europa. La figura del pelegrí arriba a influir a la resta de representacions. Els atributs de pelegrí es converteixen en els símbols del sant deixant de banda el símbol del seu martiri, un fet únic en l'apostatolat.

La representació de Sant Jaume Pelegrí comença a difondre's a partir del descobriment de la tomba de l'apòstol el segle IX, i te la seva màxima esplendor en els segles XII i XIII. La seva difusió cal buscar-la no només en

Sant Jaume Miles Christi.
Barcelona

calendari hispànic, vigent en aquell moment. En el canvi al ritus romà el 1080, la festivitat de sant Cristòfol és desplaçada al 25 de juliol, i és en la coincidència de dates que són utilitzats per fer-ne una interpretació miraculosa de la conquesta. I així es troba a la *Història Silense* i el *Liber Sancti Jacobi*.

S'han de buscar les arrels de l'aparició del sant militar en l'Església Oriental, on en aquests moments era quasi exclusiva la seva representació, el prototipus del qual era Sant Jordi.

L'altra gran representació de Sant Jaume com a cavaller cal situar-lo en el relat fantàstic de la batalla de Clavijo. El relat serveix per justificar el vot a Sant Jaume i els privilegis de l'Església. La llegenda parla de la batalla protagonitzada pel rei Ramir I d'Astúries davant la seva negativa de continuar pagant tributs als emirs àrabs, i en especial el tribut de les cent doncelles. Les tropes capitanejades per Ramir I van anar a buscar les tropes musulmanes amb Abderraman II al capdavant, però a l'arribar a Nàjera i Albelda (lloc on realment va passar la batalla) es van veure rodejats per l'exèrcit àrab. Les tropes cristianes es van veure obligades a refugiar-se al castell de Clavijo, i allà Ramir I va tenir un somni en què apareixia sant Jaume, assegurant la victòria i la seva presència a la batalla, i així va ser, segons la llegenda, en què l'Apòstol anava muntat sobre un cavall blanc, portant el portaestandart de les milícies i va aconseguir la victòria.

La iconografia del sant com a cavaller la trobem fixada amb la llegenda de la batalla de Clavijo. El sant sobre un cavall, en moltes ocasions de color blanc, portant una espasa, el portaestandarts que pot estar decorat amb la creu de sant Jaume, i les conxes. Sota les potes del cavall es troben els infidels, musulmans, que d'aquí agafarà el nom de Sant Jaume Matamoros.

Durant el segle XVI i XVII la iconografia del sant com a

el Camí, sinó també en la literatura, en un text del segle XI atribuït a Fulbert de Chartres, previ a la missa en honor a sant Jaume i que nombra a l'Apòstol, «*peregrino conocidissimo/ merecedor de toda honra.*»

En la mentalitat dels pelegrins l'Apòstol els acompanyarà i els ajudarà al llarg de tot el pelegrinatge, per això ell també té la mateixa representació.

Els atributs de pelegrí estan descrits amb el seu significat en el *Liber Sancti Jacobi*. Per començar, el bordó, pal que serveix per ajudar-se al caminar, potser una branca, o un pal treballat i decorat.

L'espartilla, petit sarró de pell. En què es porta una mica de menjar pel camí. A la vegada és símbol de la generositat que esperen els pelegrins de la gent que van trobant quan porten la boca oberta.

La carbassa per guardar l'aigua i el vi que els hi donaven en els refugis per al llarg del camí.

De vestimenta porta la túnica i la capa que serveixen per a protegir-se del fred de l'hivern. I un barret d'ala per a protegir-se del sol.

Per últim, la compostela o viera. La conxa, element que s'ha acabat convertint en element clau de sant Jaume i els pelegrins. El seu origen el trobem en què els mercaders de Santiago de Compostela en venien als seus carrers, i els

pelegrins en compraven com a símbol d'haver arribat a Santiago de Compostela. La conxa no té un lloc exclusiu per estar representat, sinó que la podem trobar a diferents parts del vestit i del barret. I és un dels elements principals que ens permet identificar el sant en qualsevol situació o representació. Ha fet un canvi d'atribut, ja no és l'espasa del seu martiri, sinó la de la seva pelegrinació.

La primera representació que tenim del sant com a pelegrí es troba a la portada de l'església de Santa Maria de Tera (Zamora), apartat de les grans rutes jacobees.

Sant Jaume cavaller

La representació de sant Jaume com a *Milies Christi* va molt lligada a la política, ja que és a través de la figura de militar que s'associa en un primer moment com a salvador dels cristians davant dels infidels musulmans. I posteriorment, a Amèrica Llatina, com la lluita dels indígenes contra l'opressió dels espanyols. És una iconografia vinculada a la Península.

La primera representació com a cavaller la trobem 250 anys després del descobriment del sepulcre, a la conquesta de Coïmbra pel rei Fernando I, el 1064. En els annals portuguesos està descrit que la conquesta va tenir lloc el 9 de juliol, la vigília de sant Cristòfol, d'acord amb el

Sant Jaume. Logroño

els *Evangelis Apòcrifs* de l'Assunció de la Verge, Dormició de la Verge i la traslació del cos de la Verge.

La vinculació de l'Apòstol amb la Verge continua amb les aparicions d'aquesta al Sant. La principal es la que es situa a la ciutat de Saragossa. La descripció d'aquests passatges els trobem en els anomenats «plomos» del Sacro Monte de Granada que van ser desenterrats el 1597 i recollien la tradició de la vinguda de Sant Jaume a Espanya. A Saragossa la Verge demana que el Sant aixequi un temple al seu honor en el lloc de l'aparició. La tradició ens explica l'escena de la Verge sobre una columna o *Pilar* que era portat per àngels. La seva iconografia la trobem amb variants però els elements indispensables són la Verge, l'Apòstol, la columna, i altres elements que poden aparèixer o no el cor d'àngels, el grup de deixebles, el nen en braços.

Les descripcions que hem explicat són les principals iconografies en què podem trobar sant Jaume en l'art. Dins d'aquestes hi ha variants que intenten situar el sant a l'època i el lloc en què es produeixen les obres d'art. Altres iconografies estan vinculades a llegendes concretes dels pobles i ciutats en què es creu que va passar el sant, en temps d'evangelització, com en el de pelegrinatge. Un exemple és a Lleida i la llegenda de Sant Jaume del Peu del Romeu, en què el sant anava pelegrinant, i en arribar a Lleida va axafar una bardissa i se li va clavar una punxa al peu que l'impedia caminar. Amb la foscor no se la podia treure i, els àngels en sentir les seves queixes van baixar del cel amb fanalets de llum per il·luminar-lo.

La iconografia de sant Jaume és tan variada i llunyana com els pelegrins i camins que surten de casa per arribar a la tomba del sant o en altres temps a la fi de les terres conegudes, *Finis Terrae*.

cavaller patirà una transformació en terres americanes, en un primer moment de la conquesta espanyola, apareixen llegendes de les aparicions del sant ajudant als espanyols, i es convertirà en Sant Jaume Mataindis. Però a la vegada pels pobles indis serà sotmès a una assimilació amb els déus guerrers, i es convertirà en un sant de gran devoció, varies ciutats llatinoamericanes reben el nom de Sant Jaume, Santiago de Chile, Santiago de Cuba. A partir del segle XIX i els moviments d'independència de les colònies espanyoles el sant patirà l'última transformació, ara en sant Jaume Mataespanyols. Les diferents interpretacions seran obtingudes en la identificació dels personatges que es troben sota les potes del sant.

Escenes de la vida, la Passió de Sant Jaume i la vinculació amb la verge

Les escenes dels textos bíblics en què sant Jaume no n'és el protagonista principal, sinó espectador privilegiat de la vida de Crist són tres. La resurrecció de la filla de Jaire (Mc. 5, 21-43), l'Oració a l'hort de Getsemaní (Mt. 26, 36-46) i la Transfiguració al mont Tabor (Mt. 17, 1-13).

De les escenes de la passió de Sant Jaume, la referència bíblica

de la seva mort la trobem als Fets dels Apòstols, «*Per aquell temps, el rei Herodes decidí de fer mal a alguns membres de l'Església i feu decapitar Jaume, el germà de Joan*» (Ac. 12, 1-2). En la *Passio Magna* i el *Liber Sancti Jacobi* trobem detalls del seu martiri, en què va quedar agenollat i amb el cap entre les mans, fins que els seus deixebles el van embarcar a la barca comandada per un àngel que el va portar de Judea fins a Padró. En les representacions artístiques es troba la figura del sant decapitat, i el cap entre les mans, i el seu viatge amb barca. Tot i que són unes representacions poc comunes en l'art.

Anteriors al seu martiri hi ha les representacions de l'Evangelització de Filet i el baptisme de Josies. Sant Jaume predica davant de Filet, enviat del màg Hermògenes per a convèncer als jueus perquè no es creguessin el que deia Sant Jaume, però la dialèctica del sant, va aconseguir convertir a Filet i al mag Hermògenes. Com a resultat d'aquest fet Sant Jaume va ser detingut i portat davant d'Herodes Agripa que el va condemnar a mort, i amb la soga al coll, el sant converteix a Josies, el seu botxí.

Sant Jaume el trobem vinculat a la Verge, si va ser un dels apòstols preferits de Crist, també en serà en menor mesura de la Verge, i serà present en escenes que estan descrites en